

դամ հրէային — պատմեց Մօրզենթաուհին ծանօթ ասացուածքը, որ չեմ գիտեր ի՞նչ աղբիւրէ կը բխի, յայտնապէս չափազանցութիւն մըն է եւ ոչ պատուարեր մեզի համար, բայց որ խիստ տարածուած է Արեւմուտքում. «Յոյն մը խարեց երկու մալթացի: Հրէայ մը խարեց երկու յոյն: Հայ մը խարեց երկու հրէայ»...

Կը յիշեմ, Պրէսասանէն եւս կը սերէր վեր հանել այդ առածը, որպէս վկայութիւն մը հայու բարձր իմացականութեան մասին: («Սարել»-ը ֆրանսերէն “rouler” բառով կ'արտայայտէր): Սակայն, տարաբախտաբար, խորամանկութիւնը միշտ նշան մը չէ բարձր իմացականութեան...

* * *

Երկար կը լինէր թուել մէկ առ մէկ այն բոլոր ծառայութիւնները, որ 85-ամեայ անխոնջ ծերունին ըրեր է հայկական դատին: Պետութիւններու ամէն մի խորհրդաժողովի նախօրեակին ղեմումներ կ'ընէր ղեսպաններուն, նամակներ կը գրէր Յրանսիոյ եւ այլ երկիրներու վարչապետներուն եւ անձամբ կ'երթար տեսնելու Իտալիոյ պատասխանատու նախարարները: Որքա՞ն ճիգ ու եռանդ թափեց Լօզանի չարաշուք կօնֆերանսի ընթացքին: Հոռմի կառավարութիւնը ամենէն բարեացակամը գտնուեցաւ ղէպի հայ դատը այն տիտը օրերուն: Բայց Յրանսայի անդամանելի թրքամոլութիւնը եւ Անդլիոյ ու Ամերիկայի մեղկութիւնը վիժեցուցին այդ դատը...

Լուցցատտի չէր բաւականանար ղեմումներով: Նա միաժամանակ իտալական մամուլի մէջ հեղինակաւոր իր գրչով կ'արժարժէր հայկական ինդիքը: Անոր բազմաթիւ յօդուածները տպագրուած են Իտալիոյ ամենէն լուրջ ու տարածուած Corriere Della Sera-ի մէջ, որու մեծագոյն աշխատակիցներէն էր ինքը տասնեակ տարիներէ ի վեր. (այժմ, տիրող ռեժիմի տակ այդ նշանաւոր թերթը, գրկուած իր հին ու մեծանուն իմբադիրներէն ու աշխատակիցներէն, դարձեր է անդոյն ու անբովանդակ, ինչպէս Իտալիոյ բոլոր թերթերը):

Անդամանելի կորուստ մըն է այս նոր մահը մեր դատի համար: Երբ աշխարհը վերստին կ'ալիկոծուի եւ մենք նորէն կը յայտնուինք անստոյգ ու դողացնող վաղուան հանդէպ, երբ Իտալիան կը պատրաստուի թերեւս մշտական

դեր խաղալու արեւելեան դալիք անցերու մէջ եւ մենք պէտք ենք վերստին պարզել մեր դրօշը այդ երկրին մէջ — հոն, աւա՞ղ, չկայ այլեւս մեր սքանչելի Լուցցատտին, որ հոգին էր հայկական պրօպագանդի, տեսակ մը երկրորդ Grand Old Man հայոց համար...:

Շքեղ յուզարկաւորութիւն մըն էր Հոռմի մէջ: Թագաւոր, վարչապետ, ֆաշիստ ու հակաֆաշիստ — ամէնքը խոնարհեցան մեծ ծերունու նշխարներու առջեւ: Մուսօլինի պաթեթիկ ճառ մը խօսեցաւ, — հակառակ որ Լուցցատտի, իր ազատամիտ ու ղեմակրատ աշխարհայեացքով, Իտալիոյ վարչապետին հակոտնեայ մըն էր:

Շարք մը մեծ պետութիւններու կառավարութիւններ իրենց ցաւակցութիւններն ուղղեցին Հոռմ:

Յաւ է յիշատակել, որ հայկական մասնակցութիւնը այդ ընդհանուր սուգին չափազանց թոյլ ու տժգոյն եղաւ: Ոչ իսկ մի փոքրիկ պատուիրակութիւն: Ունինք, սակայն զաղութներ եւ բազմաթիւ ուսանողներ Վենետիկ, Միլան, Թօրինօ եւ այլուր: 1918-ի օրերուն, երբ Լուցցատտի իր զմայելի պերճախօսութեամբ իտալական պարլամենտի կամարները կը թնդանցնէր, Հայաստանի անկախութիւնը պահանջելով պետութիւններէն, — Հոռմի հայ գործիչները, խորապէս յուզուած, ղեմեցին հայոց մեծ բարեկամին եւ ինդերեցին անկէ ուրիշ նուէր-յիշատակ մը ազատագրուող Հայաստանի համար, ինդերեցին Լուցցատտիի գեղեցիկ կիսարձանը, որ կանգնած է անոր գրադարանի սրահին մէջ — Հայաստան տանելու համար, հայոց մայրաքաղաքի մէկ անկիւնը զետեղելու համար:

Եւ ծերունին սիրով համաձայնեց եւ այդ արձանը կը մնայ այսօր իր բնակարանում, որպէս հայոց սեփականութիւն: Հանգուցեալի այնքան անձնուէր ծառայութիւններէն յետոյ, կ'երեւակայեմ, թէ որքան մեծ էր անոր մերձաւորներու եւ մեր օտար բարեկամներու զարմանքը, երբ կը տեսնային հայ տարրի գրեթէ կատարեալ բացակայութիւնը յուզարկաւորութեան ժամերուն...

Հայ թերթերէն իմացայ, որ բանաստեղծ Հրանտ Նազարեանց անհատաբար ներկայ գտնուեր է թաղմանը: Լաւ է, որ գոնէ հայու-